

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Коцюбки М.

Науковий керівник – доц. Костюк Л. В.

ПЕРЕДРІЗДВЯНИЙ ЦИКЛ СВЯТ ЛЕМКІВ КІНЦЯ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ

Велике зацікавлення етнокультурною спадщиною українського народу, зумовлене відродженням національно-культурних процесів в Україні, активізувало ґрунтовне пізнання всіх аспектів традиційної народної культури та побуту. Особливе місце в дослідженні української культури посідає вивчення передріздвяної обрядовості, котра пов'язана із календарним циклом людини та містить чимало самобутніх та давніх явищ.

Вивчення передріздвяний цикл свят лемків доносить до нас величезну інформацію про історію світоглядних уявлень, морально-етичних норм, народного мистецтва, музики, народної хореографії, співу, теоретичне осмислення якої є одним з пріоритетних напрямів вивчення культурологічної науки.

Серед усіх етнографічних регіонів Лемківщина вирізняється найбільш яскравою самобутньою традиційно-побутовою культурою. Вона зумовлена специфічними умовами проживання. На Лемківщині сформувалася унікальна система поглядів на навколишній світ та своє місце в ньому. Це відобразилось у своєрідному сплетінні язичницько-демонологічних та християнських уявлень у духовному світі лемків.

Метою даної статті є комплексне дослідження передріздвяної обрядовості Лемківщини із врахуванням трансформаційних процесів, котрі відбувалися на території цього регіону протягом багатовікової історії під впливом християнської церкви та в умовах нового часу.

При написанні даної розвідки необхідно розв'язати такі **завдання**, а саме: розкрити динаміку народно релігійної трансформації свят Дмитра, Михайла, Введення у передріздвяні обрядовості; охарактеризувати семантику Катериненської та Андріївської обрядовості в контексті ритуальних дійств; проаналізувати сакральне значення свят Варвари, Миколая та Ганни.

В українській етнографії немає ґрунтовного комплексного дослідження передріздвяної обрядовості лемків, котре розкривало б її етнографічні та культурологічні вияви, а також визначало б функції і ідеологію в контексті цілого календарного року. За час збирання та публікації зимової календарної обрядовості у цьому регіоні нагромаджена значна кількість відповідного матеріалу, зокрема у працях О. Воропай [1], М. Горбаль [2], М. Мушинки [6], І. Сеньків [9], М. Сивицького [10], але той матеріал недостатньо репрезентативний для цілісного осмислення проблеми.

Цикл передріздвяних свят та їх обрядів в своїх витоках сягають глибокої давнини. Обрядовість кожного народу має чітко виражений етнічний характер. Лемки, як одна з складових частин українського народу, перейняли у спадок від своїх предків все багатство духовної культури, розвинувши та зберігши все етнічне ядро. Попри всі історичні перипетії вони зберегли свою автентичність і збагатили українську обрядовість. Корені передріздвяної обрядовості та циклу свят Лемківщини, як і всієї України, слід шукати в світогляді слов'ян, а саме у християнстві [10, с. 45].

Отож перший чинник, який впливав на формування передріздвяної та різдвяної обрядовості лемків – духовна основа народу, витoki якої сягають язичницьких часів. Другим і найсуттєвішим чинником було християнське вчення, запроваджене на Лемківщині Кирилом та Мефодієм. Християнська релігія дала величезний поштовх до розвитку культової обрядовості, усієї культури та мистецтва краю. І третім чинником було взаємопроникнення найрозвиненіших культур стародавнього світу – візантійської, греко-римської культури Близького Сходу та скандинавських народів [4].

Характеризуючи свята у передріздвяному циклі лемків варто виокремити три групи свят. До першої групи передріздвяних свят відносять свята – Дмитра, Михайла, Введення.

Між тим свято Дмитра (8 листопада) здавна шанувалося в народі, оскільки воно завершувало хліборобський рік. За народною уявою, цей святий замикає землю і надає право господарювати на ній зимі. Ключі він тримає при собі, доки за ними не приїде верхи на білому коні весняний Юрій (6 травня).

У святі Дмитра наявні мотиви, пов'язані з подякою землі-годувальниці за принесені нею дари. Важливе місце у святі Дмитра займають мотиви, що стосуються пошанування предків. Їх у цей день лемки поминали спеціально приготовленими стравами (кутею). У цей день особливо вшановували свійську худобу. Місцеві жителі намагалися її якнайкраще нагодувати та напоїти, а також оберегти від нечистої сили. Останнім часом у святі Дмитра домінують християнські мотиви – відвідування церкви та застільне шанування іменинників [8].

З святом Дмитра на Лемківщині пов'язані й завершальні обряди тваринників. З цього дня корів

уже не вигонили на пасовиська. Господарі остаточно розраховувалися з пастухами, а останні врочисто святкували завершення сезону [9, с. 61].

Наступне свято – Михайла (21 листопада). До нашого часу в досліджуваному регіоні збереглися вірування, що святий Михайло в ніч з 20 на 21 листопада з'являється з неба на білому коні й приносить перший зимовий сніг. Також Михайла лемки сприймали як вічного борця із нечистою силою. Тому його образ часто зображувався на хоругвах українського війська як символ перемоги. У наш час у святі Михайла превалює християнський зміст – шанування іменинників та святкування храмових празників [1, с. 213].

Завершує першу групу передріздвяних свят – Введення (4 грудня). Йому властиві мотиви, пов'язані з вогнем та водою. Тому ще донедавна місцеві жителі в цей день святили воду стародавнім (язичницьким) способом: набирали її у такому місці, де сходяться три потоки, проливали через вогонь, підставляючи миску, і використовували цю воду як лікувальну від усяких хвороб та пристриту. У лемків існували повір'я хто перший вранці на Введення прийде до хати, той буде першим «полазником» – тим приносить добро чи якесь лихо – на новий господарський рік. Тому сусіди стримувалися заходити зранку до чужої хати, щоб потім не було нарікань. Коли першим увійде до хати молодий гарний чоловік, а ще й з грішми, то це добра ознака: весь рік у хаті всі будуть здорові і господарство вестиметься. Якщо ж увійде старий та немічний, а ще й бідний, то і хворі в хаті будуть і господарство не вестиметься [7].

Початок нового господарського року у введеньських повір'ях виступає виразно: до Введення можна копати лопатою землю, а від Введення до Благовіщення не можна, бо земля спочиває і на літо набирається сили. Від Введення до Дев'ятого четверга (після Різдва Христового) не годиться бити білизну на воді праниками, бо то, мовляв, шкодить ниві та може влітку навести бурю на поля [3].

До Введення дівчата та молодіці повинні були закінчити тіпати чи терти льон і коноплі. Хто не впорається вчасно з цією роботою, накличе влітку бурю на поля, а на себе – зневагу людей. До того ж існувало повір'я, що в цей день надзвичайно активною є різна «нечиста сила», особливо відьми, які можуть чаклунськими діями відібрати молоко у корів. Ось чому майже по всій Лемківщині люди вдавалися до різноманітних оберегів: обсипали подвір'я і стайні маком-самосівом (видюком), обкурювали зіллям худобу, мастили вим'я маслом, часником, а на дверях стаєнь дьогтем рисували хрестики. Худобу в цей день щедро годували. На Лемківщині спеціально варили з борошна густу киселицю і давали коровам (щоб густою була сметана) [2, с. 98].

Таким чином, перша група передріздвяних свят є перехідним періодом до зими і своїми традиційними мотиваціями перегукується з деякими обрядодіями власне Різдва.

Друга передріздвяна група поєднує два свята – Катерини (7 грудня) та Андрія (13 грудня), яким в основному властиві шлюбні мотиви, втілені в рудиментарному обряді «кликати Долю». Сподіваючись на розуміння й допомогу святої, жіноцтво просило її про щасливий шлюб, злагоду в сім'ї. Долю кликали переважно дівчата. Вони варили пшоняну кашу з маком і, коли сутеніло, загортали горщик з кашею в рушник і виходили до воріт «кликати Долю», стукаючи по черзі макогоном (еротичний символ) по воротах. Якщо одізвався чоловічий голос, то вважалося, що дівоча доля буде щасливою, а якщо жіночий, то її чекає нещаслива доля. Опісля парубки й дівчата ставили гілки вишні у глечик з водою для визначення на Різдво долі майбутнього подружжя, клали під подушку листя з різних дерев з мітками, щоби визначити за ними майбутнього судженого тощо [11, с. 211].

У багатьох регіонах України, зокрема на Лемківщині, на Катерини дівчата за традицією зрізали гілки вишні, ставили їх у воду чи землю на покуті або на вікні у хаті. Якщо вони розцвітали до Різдва або Нового року, – це передвіщало скорий шлюб, а як ні – то були ще й інші зимові ворожіння. У такий же спосіб ворожили про здоров'я або смерть в наступному році. Для цього у воду ставили гілочки по кількості членів сім'ї, позначаючи їх кольоровими нитками. Чия гілка розквітне – той довго житиме, чия всохне захворіє або помре. Рослини, що розцвітали в найбільш суворий зимовий час, були зрозумілим народному світогляду символом нового відродження природи. Тому їм приписувалась особлива сила – магічним способом пов'язана з долею людей [5].

Деякими своїми традиційними елементами свято Андрія також пов'язане зі старим Новим роком. Йдеться, зокрема, про звичаєвість з місячною символікою (в язичницький період на цей час припадало свято нічного небесного світила – Місяця). Є підстави вважати, що саме з давнім культом Місяця пов'язані звичаї, щоби кожна дівчина випікала свого балабушка та готувала вареники із різними начинками, які своєю формою нагадують місяць у фазі підповня [2, с. 101].

У лемківському святі Андрія до сьогодні збереглася стародавня гра «Калета», яка своїм змістовим наповненням символізує народження нового Місяця (надкушування калети – це можливе настання ніву). Калета – це спечений на кухонній плиті із пшеничного тіста великий корж із діркою посередині та прикріплений стрічкою до сволока вище від середнього росту парубка. Кожен парубок має право «іхати» на коцюбі до калети тричі і її надкушувати. Те, що залишалося від калети, дівчата ламають на куски, беруть з собою і кладуть під подушку: якщо присниться хлопець, то буде її судженим. Після «Калети» парубки та дівчата зазвичай виконують еротичні ігри «Сповідь», «Пошта», «Каву солодити», «Рвати рожі» та ін. [3]

Власне андріївські вечорниці завершуються парубочими жартами, бешкетами: знімання хвіртки або перенесення різних предметів господарського реманенту з чужих дворів на подвір'я майбутніх наречених тощо.

Останнім часом свято Катерини втратило давніший зміст, а його основні компоненти, зокрема ворожіння на щасливу долю, перейшли у свято Андрія і стали складовою його молодіжного відзначення. Як бачимо, у семантиці традиційних відзначень свят Катерини та Андрія домінують мотиви, пов'язані з прогнозуванням майбутньої долі, щасливого одруження.

Третю групу передріздвяних свят утворюють свята – святої Варвари (17 грудня), Миколая (19 грудня), Ганни (22 грудня), де помітне місце займають мотиви, пов'язані з водою та вогнем, що є складовими творення світу [2, с. 101].

Саме цю групу передріздвяних свят, які своєю символікою та смисловою наповненістю пов'язані з третім святом різдвяного циклу – Йорданом. У день Великомучениці Варвари гріх прати, білити і глину місити. Можна тільки вишивати та нитки сукати. Беручись до вишивання, колись дівчата хрестились і шептали: «Свята Варвара золотими нитками Ісусові ризи шила і нас навчила» [1, с. 25].

У день Варвари народний календар із деяким випередженням астрономічного фіксував поворот сонця на літо. У багатьох місцевостях говорили: «Варвара ночі урвала, дня приточила». На відміну від народів Західної Європи (в першу чергу тих, що додержувались католицизму), у яких дні Варвари (Барбари і Миколи вважаються великими святами із розвинутою системою народних звичаїв та обрядів), в українців ці свята не мали такого значення [6].

Свято Варвари до сьогодні місцеві жителі Лемківщини сприймають як час «ставання води на весну», тому її не можна тривожити: брати з криниць, річок, потоків тощо і використовувати при господарських роботах. Уважалось, що вода в цей день має особливі лікувальні властивості: хворі пили зачерпнуту на Варвари воду та змивали нею болючі місця. Останнім часом свято Варвари майже повністю втратило свою давнішу звичаєвість і зберігається в іпостасі пасивних згадок старожилів про його святкування.

Всі ці три дні (17 – 19 грудня) лемки колись варили кутю та узвар – щоб хліб родив та садovina рясніла! [12, с. 122].

За Варварою настає свято Миколая, опікуна всіх бідних і знедолених, земних вод і людей на них. Як і в багатьох інших місцевостях України, на Лемківщині побувала особлива повага рибалок до святого Миколая. Відбуваючи на свої промисли, вони ще донедавна брали з собою його образ як оберег від нещастя.

Безперечно, календарно-обрядові традиції в процесі свого багатовікового побутування зазнали певних змін. Однак і сьогодні, як свідчить практичний досвід, улюбленим святом для дітей є День Святого Миколая (19 грудня), до якого малята готуються задалегідь [10, с. 65].

До дати Святого Миколая – приурочені деякі приповідки про погоду й прогнози на майбутній врожай. У народних переказах святий Миколай захищає людей від стихійних лих, найбільше на воді. Всі рибалки в своїх куренях мали образ святого Миколая. Виходячи на рибалку, рибалки завжди брали з собою образ Святого Чудотворця [4].

До третьої групи свят передріздвяного циклу відносять свято Ганни, яке своєю звичаєвістю продовжує ті традиційні елементи, що властиві двом попереднім святам – Варвари та Миколая. Найпоширенішою і збереженою до останнього часу у святі Ганни є традиція першого «полазника» – носія добра і щастя всій родині в наступному році. У давнину в народі свято називали «народинами сонця» найкоротший день року. Така назва пов'язана з тим, що на це свято припадає зимове сонцестояння, після чого воно повертає на лето, а зима на мороз [6].

Третю групу передріздвяних свят завершує свято Спиридона. 25 грудня установлено свято на честь святителя, чудотворця, єпископа Триміфунтського Спиридона. У День Спиридона (Свиридона) Сонцеворота — сонце, за народними уявленнями, повертає із зими на літо. День ставав довшим, а ніч коротшою. Похолодання, що звичайно наступало в цей час, відзначали прислів'ям: «Сонце на літо, зима на мороз». «Якщо на Спиридона зранку буде сонечко, то не поспішай із ранньою сівбою» [5].

У сукупності звичаєвість третьої групи передріздвяних свят своєю символікою та змістовим наповненням найбільше спрямована на прихід останнього свята різдвяного циклу – Йордану.

Вся народна культура, мистецтво Лемківщини пронизані релігійністю, яка несе не тільки християнські традиції, а й зберігає рудименти язичницького світосприйняття. Різдво Христове для лемків, як і всього українського народу – це час духовного очищення, злагоди і любові. І підготовка до цього свята вимагала і вимагає ретельної підготовки [9, с. 63 – 69].

Встановлено, що передріздвяний цикл свят у лемків складає три групи. Кожна група свят, незважаючи на християнізацію, все ж таки зберігає архаїчні елементи, що нагадують їхній давніший зміст. У смислового наповненні цих свят найважливішу роль відіграють головні елементи творення світу – вогонь та вода. Вони є складовими майже всіх дійств, які місцеві жителі застосовують під час ворожінь на багатий майбутній урожай, приплід худоби, кращу долю, на щасливий вибір шлюбної пари, на прихід першого «полазника», для вшанування предків тощо.

Останнім часом давні елементи нівелюються, втрачаються, витісняються спрощеними діями, що часто позбавлені властивої їм давньої мотивації. Найчастіше – це форми вшанування іменинників: перев'язування їх перевеслами з пшениці або гороху, дарування їм різних сувенірів, виголошування поздоровлень християнського змісту. Передріздвяні народні традиції, обряди, вірування лемків живуть і тепер, і не потрібно розглядати їх як

явища давно минулих літ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Зима. Весна. Етнографічний нарис / О. Воропай. – Мюнхен: Українське видавництво, 1958. – 309 с.
2. Горбаль М. Різдвяна обрядовість Лемківщини / М. Горбаль. – К.: Дизайн – студія «Папуга», 2011. – 198 с.
3. Григор'єва Д. Українські народні обряди зимового циклу. [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 23.03. 2016. Режим доступу: [http://www.radugaag.ru/iskusstvo-i-kultura/kontrolnaya-ukrainski-narodni-obryadi-zimovogo.html#_Toc37069463].
4. Зимовий цикл свят. [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 11.01. 2016. Режим доступу: [http://traditions.org.ua/kalendarni-sviata/zymovyi-tsykl].
5. Зимові звичаї та обряди. [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 18.01. 2016. Режим доступу: [http://about-ukraine.com/index.php?text=55].
6. Мушинка М. Народна культура лемків. [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 23. 03. 2016. Режим доступу: [http://ru.cyclopaedia.net/wiki/Микола_Мушинка]
7. Обряди зимового циклу. [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 18.01. 2016. Режим доступу: [http://litmisto.org.ua/?p=13449].
8. Свято Дмитра. [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 25.03. 2016. Режим доступу: [http://ethnography.org.ua/content/svyato-dmytra].
9. Сеньків І. Різдво в народних віруваннях і обрядах лемків та гуцулів / І. Сеньків // Народна творчість і етнографія. – 2001. – №1–2. – С. 61–69.
10. Сивицький М. Духова культура / М. Сивицький // Лемківщина: Земля – люди – історія – культура. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1988. – Т. II. – С. 102–194.
11. Хромлива–Щур Л. Українські народні звичаї в сучасному побуті лемків / Л. Хромлива – Щур. – Лівів: Фенікс, 1990. – 321 с.
12. Шмайда М. А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців / М. Шмайда. – Братислава – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури, 1992. – Т. I. – 500 с.

Ковальчук Ю.

Науковий керівник – доц. Федорів І. О.

ВНЕСОК ГУГО КОЛЛОНТАЯ У РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОЇ НАУКИ І ОСВІТИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVIII СТ. – ПОЧ. ХІХ СТ.

«Про те, чого він не вивчав або не зовсім розумів, Коллонтай не говорив. Але він швидко досліджував те, що його цікавило; вловивши принципові положення, він мав здатність розвивати їх. Завдяки цьому умінню він створив зрозумілу картину наук і вдалий спосіб міркувати про них.»

Я. Снядецький

Держава – це механізм, який працює завдяки взаємодії і злагодженій роботі багатьох елементів. Надзвичайно важливим для держави є рівень розвитку науки та освіти. Професійне навчання дає можливість виховувати патріотів своєї держави, талановитих і мудрих людей, які будуть працювати на благо країни. Високий розвиток науки покращує економіку та соціальне життя, дає змогу удосконалювати технології, робити нові важливі відкриття. Особливу увагу культурі, науці, освіті почали приділяти у Польщі в період Просвітництва.

Одним з видатних представників цього часу був Гуго Коллонтай.

Народився польський діяч 1 квітня 1750 р. у Дедеркалах, що на Волині, у небагатій шляхетській родині. Початкову та середню освіту здобув у Пільчові, а вищу на філософському і теологічному факультетах у Краківській академії. Саме тут йому було присвоєно ступінь доктора філософії. Згодом продовжив навчання у Венеції, Неаполі й Римі, де здобув звання доктора теології і права [2, с. 454–455].

Вже у 1775 р. Г. Коллонтай повернувся у Польщу, де прийняв духовний сан і став краківським каноніком, це дало змогу займатися народною просвітою, яка довгий час була зосереджена в руках духовництва. Розпочавши діяльність в Едукаційній комісії, був зарахований членом Товариства елементарних книг [3, с. 250; 8, с. 8–10]. У статусі інспектора проводив реформацію у Краківській академії.

Ініціатива щодо втілення важливої реформи не залишила байдужими багатьох впливових людей світського та духовного кола. Проте сам учений ставився до такого факту по-своєму, він говорив: «Не було ще жодної реформи серед людей, яка б не була причиною утисків і переслідувань тих, хто її здійснював. Люди, які є друзями добра, завжди ставали жертвами ненависті, заздрощів. Той, хто мав сміливість йти цією дорогою, наражав себе на всезагальну ненависть сучасників; працюючи на благо